

BUHÂRA EMİRLİĞİ'NİN SON HÜKÜMDARI ÂLİM HAN'IN AFGANİSTAN'DA ÖLÜMÜ VE SONRASINDA YAŞANAN GELİŞMELER*

*The Last Emperor Of The Emirate Of Bukhara Alim Khans Presence In
Afghanistan And The Developments After*

Nurettin HATUNOĞLU**

Özet

Buhâra Emîrliği, Ceditçi adı verilen reformist aydınların da desteği ile Bolşevik Ruslar tarafından 2 Eylül 1920 yılında işgal edilmiştir. 4 gün devam eden savaşı kaybeden Emir Âlim Han, önce Doğu Buhâra'ya çekilmiş oradan da Afganistan'a gitmiştir. 1944 yılında Afganistan'da yüksek tansiyon ve buna bağlı beyin kanaması sonucu vefat etmiştir. Ölmeden önce bir vasiyet bırakmış, bu vasiyetinde kendinden sonraki halefi ve maddi konularda bilgi vermiştir. Afganistan'da adı konmamış bir tutsaklık hayatı yaşayan Âlim Han, bazı siyasi faaliyetlerde bulunmuş fakat bir başarı elde edememiştir. Yaşamının son dönemlerinde ekonomik açıdan sıkıntılar da yaşamıştır. Cenazesi resmi tören ve geniş bir katılım ile gerçekleşmiştir. Ölümünden sonra hanedan mensupları Afganistan'ın değişik yerlerine dağılmış, Afgan - Rus savaşının ortaya çıkardığı kaos sebebiyle diğer ülkelere dağılmışlardır. Hanedan mensuplarının büyük bir bölümü 1983 yılında, Türkiye Cumhuriyeti tarafından Türkiye'ye getirilerek Gaziantep iline yerleştirilmişlerdir. Bu çalışmada Âlim Han'ın Afganistan'daki yaşamı, ölümü ve ölümü sonrası hanedan mensuplarının durumu üzerinde durulacaktır. Âlim Han'ın ölümü ve sonrasında yaşanan gelişmeler ile ilgili bağımsız çalışmalar yetersiz olduğundan dolayı, bu çalışmada konuyla ilgili hanedan mensupları ile yapılan kişisel görüşmelerden ve ilgili telif eserlerden istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Buhâra, Âlim Han, Özbekistan, Afganistan

Abstract

The Emirate of Bukhara was occupied by Bolshevik Russians on September

* Bu çalışma, 17-21 Ekim 2018 tarihinde Buhâra'da gerçekleşmiş olan 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresinde sözlü olarak sunumu yapılan çalışmanın yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

** Doç. Dr. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Genel Türk Tarihi ABD, hatunoglu.nurettin@gmail.com

2, 1920, with the support of the reformist intellectuals called Ceditci. Emir Alim Khan, who lost the war that lasted 4 days, first retired to Eastern Bukhara and then went to Afghanistan. In 1944, he died in Afghanistan as a result of high blood pressure and related cerebral hemorrhage. Before he died, he left a will and gave information about his successor and material issues. In Afghanistan, Alim Khan, who lived in an unnamed captivated life, did some political activities but failed to achieve success. In the final stages of his life, he experienced economic difficulties. His funeral took place with official ceremony and extensive participation. After his death, the members of the dynasty were scattered throughout Afghanistan and dispersed to other countries due to the chaos caused by the Afghan - Russian war. Most of the members of the dynasty were brought to Turkey by the Republic of Turkey in 1983 and settled in Gaziantep province. This study will focus on the life of Alim Khan in Afghanistan, his death and the status of the members of the dynasty after his death. Due to the lack of independent studies on the death of Alim Khan and the succeeding developments, this study will benefit from personal interviews with the members of the dynasty and the related works.

Keywords: Bukhara, Alim Khan, Uzbekistan, Afghanistan

Giriş

1917 yılında Bolşevik ihtilalinin ortaya çıkması, Rusya'da olduğu gibi Türkistan coğrafyasında da önemli siyasi gelişmelere sebep olmuştur. Bu olay gerçekleştiği yıllarda Batı Türkistan diye adlandırılan ve Rusların kontrolünde olan bölgede, Hive Hanlığı ve Buhâra Emîrliği iç işlerinde serbest dış işlerinde ise Rus Çarlığı'na bağlı birer devlet olarak siyasi varlıklarını devam ettiriyorlardı. Diğer bölgeler ise doğrudan doğruya Rusya bağlı idi. Buhâra Emîrliği Muzaffer Han döneminde 1866 İcrar ve 1868 Zirebulak Savaşlarında Rusya'ya yenilmiş 1873 yılında yapılan 18 maddelik dostluk anlaşması ile bağımsızlığını kaybetmişti. Yapılan anlaşma gereği, Emîrliğin iç işlerinde nispi bir bağımsızlığı söz konusu idi.

Âlim Han bu siyasi yapıda Buhâra Emîrliği'ni 1910-1920 yılları arasında idare eden son hükümdardır. Bolşevik İhtilalinin ortaya çıkması ve Çarlık idaresinin yıkılması, Buhâra ile Rusya arasındaki bütün dengeleri alt üst etmiştir. Ayrıca bu dönemde Yaş Buhâralılar adı ile reformist bir hareket ortaya çıkmış ve siyasi taleplerde bulunmaya başlamışlardır. Yaş Buhâralılar hareketinin Âlim Han tarafından zor kullanılarak bastırılması Bolşevik iktidarının yerleşmeye başladığı dönemde Yaş Buhâralılar ile Bolşeviklerin iş birliği yapmasına sebep olmuştur. Bolşevikler tarafından yapılan askeri hareketi püskürtmeyi başaran Âlim Han 25 Mart 1918 tarihli Kızıltepe anlaşması sonrasında bağımsızlığını kazanmıştır. Bolşevikler bu dönemde iç savaş ile uğraştığından bir süreliğine Buhâra Emîrliği'nin siyasi varlığına izin vermişlerdir. Fakat cephedeki gelişmeler Bolşeviklerin lehine gelişmeye başlayınca 1920 yılının ağustos ayında askeri

harekate başlamışlardır. Bu savaşta da Yaş Buhâralılar Bolşevikler ile iş birliği yapmışlardır. Çünkü emirlik idaresini sona erdirip demokratik bir devlet kurma hayallerini Bolşeviklerin yardımı ile gerçekleştirebileceklerine inanmışlardır.

Yapılan kanlı savaşlar sonucunda 2 Eylül 1920 tarihinde Buhâra işgal edilmiş, yerine Yaş Buhâralıların yönetiminde olduğu Buhâra Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu cumhuriyet Bolşeviklerin kontrolünde olup 1924 yılında kendini lağvetmiş ve yerine Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Âlim Han, Buhâra işgal edilince önce Doğu Buhâra'ya oradan da 1921 yılında Afganistan'a gitmek zorunda kalmıştır. Böylece 1785 yılından beri Buhâra'daki iktidarı elinde bulunduran Mangıt hanedanı sürgün hayatı yaşamak zorunda kalmıştır.

Âlim Han'ın Afganistan'daki Durumu ve Eleştirilerin Sebepleri

Âlim Han, Afganistan'da adı konmamış bir tutsaklık hayatı yaşamıştır. İktidarı ve sürgün hayatında Buhâra hükümdarları arasında da en çok eleştirilen hükümdar Âlim Han olmuştur. Bu durumun bir çok sebebi vardır. Gerek Âlim Han iktidarının yerine kurulan Buhâra Halk Cumhuriyeti (BHC) kadrolarının gerekse Bolşeviklerin yürüttüğü kampanyalar Âlim Han hakkında olumsuz bir algının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. BHC hükümeti idarecileri muhalif oldukları ve ona karşı siyaseten mücadele ettikleri için doğal olarak onu eleştirmişlerdir. Bolşevikler ise Âlim Han'ın Buhâra topraklarında yürüttüğü faaliyetleri etkisizleştirebilmek ve kamuoyunu kendi tarafına çekebilmek için karalama kampanyaları düzenlemişlerdir. Âlim Han'ın oğlu Şah Murat'ın 16 Haziran 1929 tarihli İzvestiya Gazetesi'ndeki babasını ret etmesi onunla ilgili olumsuz ifadeler kullanması ve işbirlikçi olarak suçlaması Bolşeviklerin kötüleme kampanyasına en güzel örnektir. Sovyetler birliği dışında karalama kampanyasının en önemli merkezi Âlim Han'ın yaşamakta olduğu Kâbil olmuştur.

Âlim Han'ın, Çarlık dönemi yapıyı övmesi ve Buhâra dışındaki İstiklâlcilik hareketlerine mesafeli durması, Türkistanlı milliyetçilerin de Âlim Han'a karşı olumsuz tavır takınmasına sebep olmuştur. Türkistanlı milliyetçi aydınlar Âlim Han'ın Çarlık Rusya'sını överek Bolşeviklere karşı Çarlık dönemi yetkililer ile iş birliğine gitmesini milli bir zaaf olarak değerlendirmişlerdir.¹ Türkistanlı

¹ Türkistanlı milliyetçi kadroların Türkiye'de yayınladığı ve Türkistan milli hareketinin yayın organı olan Yeni Türkistan dergisinin 5. ve 6. sayılarında yayınlanan bir makalede Âlim Han şu sözler ile eleştirilmektedir. "Emîr gençliğinde Petersburg'da yaşamış bir ortaçağ feodalıdır. Kendisi aynı zamanda Rus generali ve Orenburg Rus Kazakları 5. Alayının komutanıdır. Bugün mukadderatı Rus monarşistleri ile bağlanmıştır. Zaman zaman Emîr adına Avrupa'da dolaşmakta olan ve Peşaver'de Emîr'in ticaret işlerini idare eden, eski Rus hariciye memuru Haydar Hoca Mirbedelof ve maiyetindeki bazı monarşist Rus zabıtlar Emîr'in kıymetli adamlarıdır. Yusufbay'ın Cenova'da neşrettiği makalesinde, Buhâra'nın dahili serbestliğine bu devletin hamisi olan Rusya Çarlarının saygı gösterdiği ve Emîr'in de kendi ülkesinin iç işlerine müdahale etmeyen hami devlet Rusya ile iyi münasebette bulunduğu gibi sözler, sanki Rus monarşistlerin ağız ile söylenmiş sözlerdir. Zaten Emîr ve maiyetindekiler kendilerini Rus

aydınları bir süre sonra Türkiye, Almanya ve Fransa gibi değişik ülkelere gitmesi ve bu tutumlarını sürdürmeleri Âlim Han hakkındaki olumsuz havanın geniş bir alana yayılmasına sebep olmuştur. Meselâ Haziran 1927 yılında Türkiye’de yayınlanmaya başlanan ve imtiyaz sahipliğini Osman Kocaoğlu’nun, yazı işleri müdürlüğünü ise Z. Velidi Togan’ın yaptığı Yeni Türkistan dergisinin² 5 ve 6. sayılarından ayrı basım olarak yayınlanan bir kitapçıkta “Türkistan İstiklal Hareketine Karşı Buhâra Emîri” başlığının kullanılması yayılan bu olumsuz havaya en güzel örneklerden biridir. Aynı şekilde Fransa’da yayınlanan Yaş Türkistan dergisinde de Âlim Han aleyhinde yazılar kaleme alınmıştır.³

BHC yöneticilerine gelince, onlar iktidarını devirdikleri Âlim Han’a daha öncesinden muhalif idiler ve kaleme aldıkları yazılarda her alanda Âlim Han’ı ve yönetimini eleştirmişlerdir. Bolşeviklerin yardımı ile iktidarı ele geçirdikleri zaman bu konuda da işbirliği yapmışlar ve o dönemde kaleme aldıkları eserlerde Âlim Han’ın kişiliğini ve yönetimini eleştirmişlerdir. O dönemden günümüze kalan eserlerin Âlim Han’ın aleyhindeki eserler olması muhalif eserlerin yayınının teşvik edilmesi ile ilgilidir. Meselâ dönemin önemli düşünürlerinden biri olan ve kaleme aldığı eserler Âlim Han dönemi Buhâra Emîrliği için önemli kaynak sayılan Abdurrauf Fitrat’ın (1992) *Emîr Âlim Hannung Hukumranlık Devri*, adlı eserinin giriş bölümünde;

Tacikistan Devlet Neşriyatı çok zamandan beri Âlim Han’ın hayatı ve hükümrانlık döneminde yaptığı uygunsuz hareketlerini bir risalede toplayıp yayınlamayı planlamıştı. Bundaki maksat, bizim içtimai inkılabımızın halkı nasıl bir zulümden kurtardığının gözler önüne serilmesidir. Neşriyat bu amaçla kaç zamandan beri delilleri toplamakta idi. Nihayet toplanan materyalleri bana verip onları işleyip kitap haline getirmemi istediler. Bu iş benim uzmanlık alanıma uymasa da Buhâra’da yaşamış ve Âlim Han’a karşı faaliyet göstermiş biri olmam dolayısıyla, bu teklifi reddetmeyi uygun görmedim. Sonuçta materyalleri kullanarak işte bu kitabı vücuda getirdim ifadeleri,

Fitrat ve ona benzer aydınların tarihi gerçekleri gün yüzüne çıkarma gayretinden ziyade, karalama ve propaganda gayretine giriştiğini ortaya koymaktadır.

Tüm bu sebepler birleştirilince Âlim Han’ın dünya görüşü ve kişiliği

---

çarlarının memur gibi bilirler”. Bu makale için bkz, Sukuli KAYOĞLU, *Türkistan İstiklal Hareketine Karşı Buhâra Emîri* (Yeni Türkistan Mecmuasının 5-6 sayfalarından ayrı basım), Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1927s. 5.

² Bu dergi hakkında daha fazla bilgi için bkz, Tevfik Evcı, *Yeni Türkistan (1927-1931)*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2006.

³ Y.T dergisinde Âlim Han’ı eleştiren yazılar çıkmıştır. Hatta bu yazılarda Âlim Han’ ismi Rus generali unvanı ile birlikte yazılmıştır. Bkz, Ertem, “Hüznil Milel –i Buhâra”, *Y.T.* S. 3-4, Yıl 2, Şubat Mart 1930, s. 33-39. Dergi yönetimi tarafından kaleme alınan “Afganistan ve Milli Türkistan”, *Y.T.* S. 23, Ekim 1931, s. 21-23.

hakkında hakim olan fikir, onun hain, despot, yenilik karşıtı, medeniyet düşmanı, düşkün, beceriksiz, siyasetten anlamayan, işret düşkünü, bencil, milli duygudan yoksun, gülünç duruma düşecek kadar saf bir hükümdar olduğu şeklindedir. Fakat Âlim Han bazı yönlerden eksikleri olsa da siyasî amaçlı yürütülen bu kampanyalarda söylenen tüm özellikleri kendinde birleştiren bir kişiliğe sahip değildir. Vasiyetnamede adı geçen oğlu Ömer Han'a (2005) Âlim Han nasıl bir siyasî görüşe ve kişiliğe sahipti? sorusu yöneltildiğinde, şu ifadeler ile soruya cevap vermiştir;

Buhâra Emirliği dini esaslara göre idare edilirdi. Mollaların rızası olmadan yönetime geçmek mümkün değildi. Siyasî düşünce olarak aşırılığı sevmezdi. Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması taraftarı idi. Gelişmeye açıktı ve aşırılığı sevmezdi. Fakat dindar bir insandı. Kişilik olarak da sakin bir kişiliğe sahipti. Asabiyet göstermezdi. Meseleler karşısında orta yollu davranmaya çalışırdı. Milli konularda çabuk heyecana kapılırdı.

Bu ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla Âlim Han yumuşak tabiatlı bir kişiliğe sahiptir. Olaylar karşısında olumlu yaklaşım gösterip orta yolu bulmaya çalışmıştır. Olaylara olumlu yaklaştığı ve dürüst davrandığı içinde de bazen kandırılmıştır. Meselâ hatıratında belirttiğine göre, Ruslar ile bir anlaşma yaparak Kagan'da kendisi için stratejik bir mevki Ruslara güvenerek boşaltmış, fakat Ruslar bu anlaşmaya uymayarak Buhâra Emirliği'ne savaş ilân etmeden saldırmıştır (Âlim Han;1991:14) Afganistan'daki hayatında da etrafında bulunan kişilerin Âlim Han'ı kandırdıkları anlaşılmaktadır. Vasiyetnamesinde yazdığı gibi mali işlerde bazı yardımcılarını onu kandırılmış ve onlar ile mahkemelik olmuştur. Vekaletini verdiği Torekulbayın kendisini kandırıldığını ifade etmektedir.⁴

Siyasî düşüncesi konusunda en çok eleştiriyi Ceditlerden almıştır. Ceditlerin solcu kesimi, onu özgürlük düşmanı ve halkı sömüren bir feodal beyi olarak suçlamışlar, milliyetçi kesim ise onu yıkılan Çarlığın sadık hizmetkârı şeklinde davrandığı için eleştirmişlerdir. Âlim Han ortaçağ kaideleri ile yönetilen bir devletin hükümdarıydı. Bu yapıyı değiştiremediği için de kendine karşı gelişen muhaliflere yenilerek tahtını kaybetmiştir. Sol kesimin bu hususta dillendirdikleri şikâyetlerin haklılığını gelişen siyasi gelişmeler göstermiştir.

Âlim Han'ın Ceditlere karşı tavrı fikri açıdan değil siyasî açıdandır. Oğullarından Abdulkebir Azmi (2002), Âlim Han'ın Afganistan'da futbol oynamanın günah olduğunu düşünenlerin çoğunlukta olduğu bir dönemde Türkistanlı göçmenlerden Kale-i Fethu'da bir futbol takımı kurduğunu ve kendisinin de bu oyunları izlediği bilgisini aktarmaktadır. Zira kendisi Petersburg'da eğitim almış, dünyadaki gelişmelerden haberdar bir kişiydi. Âlim Han'ın Avrupa'ya gönderdiği Hacı Yusuf Bey de Le Journal de Geneve dergisinde yayınladığı makalede Âlim Han'ın yurt dışında okuduğunu ve petrol

⁴ Vasiyet için bkz; Nurettin Hatunoğlu, "Buhâra Hanlığı'nın Son Emiri Âlim Han'ın Vasiyeti ve Hazinesi", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, S. 254, Şubat 2008, ss. 47-53.

gibi madenleri işleterek ülkenin gelişimine katkıda bulunmaya çalıştığını dile getirerek Âlim Han'ın fikri açıdan medeni gelişmeye karşı olmadığını açıklamaya çalışmıştır (Kayoğlu; 1927:4)Piyano çalması ve sarayı işgal edildiğinde sarayından batı edebiyatına ait kitapların çıkması Âlim Han'ın dünya görüşü hakkında fikir vermektedir. Ama Âlim Han hiçbir zaman Kadimci denilen ve dini referanslar ile hareket eden kesimlerin yönetimdeki direncini kıramamıştır. Ceditçiler ile anlaşılıp özgürlük fermanını ilân ettiğinde, Ceditler “Yaşasın Emîr” pankartları taşımışlar fakat Kadimcilerin baskısı ile bu grupları dağıtarak Ceditçiler ile aralarındaki köprüleri atmıştır. Olayların bu şekilde gelişmesi kendi iradesi ile değil Kadimcilerin etkisi ile olmuştur.

Âlim Han'ın kişiliğini hedef alarak hakkında uydurulan komik hikaye ve fıkraların da gerçekte bir alakası olmayıp Rusların ve Emîr'e muhalif çevrelerin uydurduğu hikayelerdir.⁵ Bu hikaye ve fıkralar kulaktan kulağa dolaşarak günümüze kadar gelmiştir. Bu fıkra ve hikayeler dikkatli bir şekilde incelendiğinde maksatlı bir şekilde ortaya çıkarıldıkları hemen anlaşılmalıdır. Buhâra'dan ziyade Afganistan'da yaygın olan bu uydurma hikayeler Kâbil'de görevli Ruslar tarafından ortaya atılmıştır.

Çünkü 1920 yılından itibaren Türkistan'dan Afganistan'a yapılan göçler 1931-1933 yılları arasında yoğunluk kazanmış, Afganistan'ın iç siyasetinde meydana gelen gelişmeler İbrahim Beg'in de ülkenin kuzeyinde faaliyet göstermesine imkân vermişti. Bu tarihlerde iktidarını güçlendiren Nadir Han, Ruslar ile sıkı işbirliğine gitmiş, daha önceki dönemde olduğu gibi (Habibullah Han hariç) Rus aleyhtarı her hareketi yasaklamıştır. Rus yakınlığı birçok Rus casusunun, danışman, subay ve askerinin diplomat kimliği altında Afganistan'da faaliyet göstermesine imkân vermiştir. Hatta bu Rus casuslarının ve işbirlikçilerinin sayısı o kadar artmıştır ki, gerek devlet kademelerinde gerekse sokak ve pazarlarda açıktan açığa faaliyet göstermişlerdir. Rus-Afgan dostluğu adı altında faaliyet gösteren bu görevlilere köylerde dahi rastlamak mümkün olmuştur (Yesevi; Yty:58). Elbette ki bu görevlilerin telkinleri Türkistanlı muhacirlerin faaliyetlerini engellemek doğrultusunda olmuştur. Halkın içine bu kadar girmeyi başaran Rus casuslarının propaganda hedefinde yer alanlar, milliyetçi çevreler

5 Bu hikaye ve fıkralar incelendiğinde Âlim Han'ın kişiliğinin hedef alındığı, onun mücadele adamı olmadığı, bilgisiz ve cahil bir insan olduğu izleniminin verilmeye çalışıldığı anlaşılmalıdır. En yaygın olanı ve Buhâralıları kızdırmak için söylenen hikayenin biri şöyledir: Âlim Han tahtında çay içip otururken bir yardımcısı telaşla Emîr'in huzuruna çıkarak, “efendim Ruslar saldırıya geçmişler” diye feryat eder. Âlim Han hiç istifini bozmadan, “çay içilmeden savaş mı olur” diye karşılık verir ve çay içmeye devam eder. Başka bir hikayede de Âlim Han Ruslara karşı savaşırken Rusların Buhâra sokaklarına girdiğini söyleyenlere, “yollara sabun dökün, sabuna basarak kayıp düşen düşmanları da öldürün” diye cevap verir. Bu hikayeler bile Âlim Han'ın düşmanları tarafından ne denli bir karalama kampanyasına maruz kaldığını açıkça göstermektedir. Âlim Han Türkistan topraklarında hüküm süren Cengiz Han yada Timur profilinde bir hükümdar değildir. Fakat mizahi yönü ağır basan yukarıdaki ifadelerde Âlim Han'a isnat edilen bir profilde de olamayacağı şüphe götürmez bir gerçektir. Bu ifadeler organize olarak halk arasında yaygınlaştırılmıştır.

ile İstiklâlçilik hareketini Afganistan'dan yürütmeye çalışan Âlim Han olmuştur. Bu çalışmalar neticesinde gerçekle alakası olmayan fakat Âlim Han'ın kişiliğini hedef olarak onun itibar kaybına sebep olan hikayeler ortaya atılmıştır.

Âlim Han'ın Ölümü ve Cenaze Merasimi

II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllar, Âlim Han için her açıdan sıkıntılı, yürüttüğü mücadelenin ve hayatının sona erdiği bir dönem olmuştur. Yürüttüğü siyasî mücadele İbrahim Beg'in yakalanarak idam edilmesinden sonra büyük ölçüde bitmiş, Buhâra'da esir kalan oğullarına kavuşmak için yürüttüğü mücadeleden de bir sonuç alamamıştır. Dış dünyanın yürüttüğü mücadeleye karşı olan ilgisizliği ve askeri sahalardaki mücadelede elindeki maddi olanakları sonuna kadar kullanması Âlim Han'ın hem psikolojik hem de ekonomik sıkıntılar yaşamasına sebebiyet vererek başarısızlığa uğramasına neden olmuştur. II Dünya Savaşı'nın başladığı ve devam ettiği yıllarda meydana gelen siyasî gelişmeler ve kurulmaya çalışılan yeni dengeler Âlim Han'ın yürüttüğü siyasî ve askeri mücadelenin hareket alanını kısıtlamasına rağmen hayatının son yıllarında dahi bazı girişimlerde bulunmuş, savaş şartlarında oluşan yeni dengeleri lehinde kullanmaya çalışmıştır.⁶ Yürüttüğü mücadele de karşılaştığı başarısızlığa içine düştüğü ekonomik sorunlar da eklenince Âlim Han ciddi sıkıntılar yaşamıştır. Görüşme imkânı bulduğumuz çocuklarının anlattıkları ve ölümüne yakın çektiirdiği fotoğraflardan anlaşıldığı kadarıyla Âlim Han ölümüne doğru ruhsal ve ekonomik açıdan büyük sıkıntılar yaşamıştır.⁷

Kendi vasiyetnamesinde de belirttiği gibi ölümüne yakın hastalanarak zayıf düşmüş ve uzun süre yakalandığı yüksek tansiyon hastalığıyla mücadele etmiştir. Çocuklarının ifadesine göre ölümüne yakın sol gözünde ciddi oranda görme kaybı meydana gelmiştir. Afganistan'da kaldığı süre içerisinde sağlık sorunları hususunda Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı doktorlardan da yardım almıştır.

İçinde bulunduğu şartlar onun hem maddi hem de manevi olarak yıpratmıştır. Yaşadığı sıkıntılar yüksek tansiyon hastalığına müptela olmasına sebebiyet vererek, uzun süre mücadele ettiği bu hastalığın sebep olduğu beyin kanaması sonucunda 5 Cemazeyevvel 1363 tarihinde, hastalığının ağırlaşması nedeniyle Kâbil'in merkezi bir noktasından aldığı ve kısa süre ikamet edebildiği evde vefat etmiştir (Buhâri; 1999:44). Böylece Âlim Han, adı konmamış bir tutsaklık hayatı

6 Âlim Han'ın çocuklarının belirttiğine göre II. Dünya savaşı yıllarında Âlim Han'ın yakın çevresinden ve Türkistanlı muhacirler arasından tutuklananlar olmuştur. Afgan hükümeti, Rusların baskısı ile bu muhacirleri Almanlar ile iş birliği yaptığını iddia ederek tutuklamıştır. Âlim Han'ın çocukları babalarının da Almanlar ile bazı temaslar kurduğunu söylemektedirler.

7 Âlim Han'ın saltanat yıllarında veya hemen sonrasında çektiirdiği fotoğraflarda, gerek yüz ifadesi gerekse üstündeki kıyafetler son döneminde çektiirdiği fotoğraflardan farklıdır. Son dönemde çektiirdiği fotoğraflarda hükümdarlık ve zenginlik alameti kıyafetlerden ziyade sıradan insanların giydiği kıyafetler giymesi içinde bulunduğu durumu göstermesi açısından önemlidir.

sürdüğü Afganistan'ın başkenti Kâbil'de 23 yıl süren sürgün hayatının ardından 63 yaşında vefat etmiştir. Âlim Han'ın 28 Nisan 1944 yılında⁸ Kâbil'de vefat etmesi, gerek dönemin Afgan Hükümeti'nin gerekse yazılı basının dikkatini celp ederek şaşkınlık ve üzüntüye sebep olmuştur. Âlim Han'ın ölüm haberi, dönemin gazetelerinden Anis ve Islah'ta manşetten verilmiş ve ilgili gazetelerin baş yazıları bu habere ayrılmıştır. Gazetelerde bu haber şu ifadeler ile verilmiştir.

Buhâra'nın eski Şah'ı Ali Hazret Âlim Han, Afganistan'daki 23 yıllık hayatından sonra 63 yaşında yüksek tansiyon hastalığından vefat etmiştir. Ve biz bu musibet olaydan dolayı geride kalanlarına baş sağlığı diliyoruz. Afgan Devleti de, mesajında üzüntülerini dile getirerek cenazenin resmi bir tören ile yapılacağını, merhumun cenazesinin yerinden alınmasından sonra İdgah Camii'nde namazının kılınacağını ve daha sonra Şuhedayı Salihiyin kabristanında defnedileceğini beyan etmiştir (Buhâri; 1999:44).

Oğullarından Abdulkebir Azmi babasının resmi tören ile toprağa verildiğini, devlet erkânından birçok kişinin cenaze törenine katılmakla beraber cenazenin ertesi günü, Zahir Şah'ın Kale-i Fethu'ya gelerek Emîrin yakınlarına baş sağlığı dilediğini aktarmaktadır. Bu ifadelerden de anlaşıldığı kadarıyla gazetelerde yayımlanan haberler ve mesajlar doğrultusunda resmi bir cenaze töreni yapılarak Âlim Han edebi istirahatgahına defnedilmiştir.

Âlim Han'dan Sonra Hanedan Mensuplarının Durumu

Savaşın sebep olduğu karışıklık sebebiyle Âlim Han ile Buhâra'yı terk edemediği için esir alınan hanedan mensupları, daha sonra Âlim Han'ın yanına gelmişler ve Buhâra'dan gelen diğer mülteciler ile beraber Kale-i Fethu'da yaşamaya başlamışlardır. Âlim Han'ın Buhâra doğumlu üç oğlu esir tutulduğu için Âlim Han'ın yanına gelen ailesi içinde bu çocukları yoktur. Diğer çocuklarının tamamı Afganistan doğumludur. En büyük ve veliaht olarak seçtiği oğlu Ömer Han bile 1925 yılında Afganistan'da dünyaya gelmiştir. Emîrin büyük çocuklarının Buhâra'da Bolşeviklere esir düşerek Afganistan'a gelememesi hem Âlim Han için hem de Âlim Han sonrası hanedan mensupları için sorun olmuştur. Çünkü Âlim Han hayatta iken yürüttüğü mücadelede kendisine destek olabilecek oğullarından mahrum kalmıştır. Âlim Han öldükten sonra da hanedanın kollayarak idare edecek bir lider sıkıntısı yaşanmıştır. Her ne kadar Ömer Han, Âlim Han'ın yerine han ilân edilip kendisine biat edilmiş olsa da, henüz 19 yaşında olan Ömer Han hanedanın dağılmasına mani olamamıştır.

8 Âlim Han'ın ölüm tarihi Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1995. s.265'te 1934 olarak verilmiştir. Oğullarından 1935 doğumlu Abdulkebir Azmi babasının ölümünü hatırladığını ve o zamanlar 8 Yaşlarında olduğunu söylemektedir. Kendisi'de babasının ölümünü 1943 olarak verse de buda doğru değildir. Çünkü elimizde olan Âlim Han'ın vasiyeti 5 Mart 1944 tarihine denk gelmektedir.

Âlim Han öldükten sonra hanedan mensupları ve diğer muhacirler Kale-i Fethu'da yaşamaya devam etmişlerdir. Fakat bir süre sonra sakinler arasında geçim sıkıntısı baş göstermeye başlamıştır. Kaldıkları yerin satışı söz konusu olunca hukuki bir sorunla karşılaşmışlardır. Çünkü Afgan kralı Emanullah Han döneminde, ikametlerine ayrılan Kale-i Fethu'nun tapusu verilmemiş, Emîr ölünce de çocukları hukuken hak iddia edememiştir. Bütün ailenin ortak kararı ile Kale-i Fethu 250.000 Afgani karşılığı elden çıkarılmıştır. Elleri tapu olmayan vârisler bu haklarından vazgeçmeleri karşılığında Afgan Hükümeti'nden 3000'er Afgani para almışlardır (Buhârî;1999:47 – Azmi;2002 - Alimi;2002).

Alınan bu paralar ile geçinmeye başlayan hanedan mensupları bir süre sonra Emîrin hastalığının son günlerinde Kâbil'in içinde almış olduğu evi de satmak zorunda kalmışlardır. Dağınık şekilde yaşamaya başlayan hanedan mensupları bu tarihten sonra kendi başlarının çaresine bakmaya başlamışlar ve her aile kendi geçimine sağlayabilmek için değişik işler ile meşgul olmaya başlamışlardır.

Âlim Han öldükten sonra Afganistan'ın Emîre bağlamış olduğu maaş çocuklarına ve diğer akrabalarına bağlanmıştır.⁹ Fakat bu durum hanedan mensuplarının rahatlaması anlamına gelmiyordu. Zira vatandaşlığa kabul edilmeyerek sadece bir mülteci kartı verilmesi, hanedan mensuplarının eğitim ve sosyal hayatta devletin verdiği hizmetlerden yararlanamamalarına neden olmuştur.

Ömer Han, hanedan mensuplarının ve muhacirlerin içine düştüğü kötü durumu Zahir Şah Hükümeti'ne bir dilekçe ile bildirerek, geçimlerini sağlayabilecek toprak ve ev talebinde bulunmuştur. Bu dönemde hükümet Kandahar vilâyetinin Argındap mevkiinde bazı arazileri tarıma açmış ve işletilmesi için halka dağıtmakta idi. Ömer Han ve muhacirlerin ileri gelenlerinden oluşan sekiz kişilik bir heyet bu toprakları görmek ve buradan toprak almak için Kandahar'a gitmişlerdir. Fakat bu bölgenin Pakistan sınırına çok yakın olması muhacirlerin buraya yerleştirilmesi için sakıncalı görülmüş, hükümet hanedan mensuplarının bu isteklerini reddetmiştir (Buhârî; 1999:47).¹⁰

Bu sonuçsuz girişimden sonra Ömer Han ve muhacirler isteklerinde ısrar ederek taleplerini tekrar hükümete bildirmişlerdir. Hükümet çözüm olarak hanedan mensuplarının yine Peştunların çoğunlukta olduğu Hilmend (Leşkergah) bölgesine yerleştirmeye karar vermiştir. Alınan karara itiraz edip gitmek istemeyen hanedan mensupları zorla gönderilmiştir. Hilmend Bölgesi o dönemde tarıma açılmaya çalışılan bir bölgedir. Hilmend ili, Nadeli İlçesinin Luybağ mevkiine yerleştirilmesi düşünülen vârislerin dışında, bu mevkilere yakın Çeknasur ve Narsırac denilen mevkilere daha önceki yıllardan itibaren İbrahim Beg'in taraftarları ve muhacir Türkistanlılar da sürgün edilmiştir. Genel

9 Âlim Han'ın çocuklarına bağlanan maaş Davut Han (1973-1978) döneminin ilk yıllarında kesilmiştir.

10 Abdülkebir Azmi ile Mansur Âlimi'nin beyanları Azizi'nin yazdıkları ile paralellik göstermektedir.

olarak Afganistan'ın güneyinde yer alan Hilmend bölgesi Peştunların ağırlıkta olduğu yerler olup, kuzeydeki Türk bölgelerinden yapılan sürgünlerin yoğun olarak görüldüğü bir bölgedir.

Güneye yapılan sürgünlere karşılık, Türklerin yoğun olarak yaşadığı kuzey bölgelerine özellikle Kunduz, Bağlan, Belh gibi yerlere de Peştunlar yerleştirilmiştir. Bu proje 1930'lu yıllarda dönemin Afgan kralı Nadir Han'ın Afganistan'ın kuzey bölgelerine yapmış olduğu bir gezi sonrası ortaya çıkmış, bu bölgeye yönelik bir reform programı hazırlanarak ilân edilmiştir. Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerdeki toprakların düzensiz kullanıldığı bahane edilerek, güney bölgelerinde göçebe olarak yaşayan Peştun kabileler planlı olarak ülkenin kuzeyine yerleştirilmiştir. Bu bölgelerde yaşayan Türklerin arazilerinin bir kısmı ellerinden zorla alınarak Peştunlar'a dağıtılmıştır (Burget – Erol; 2001:124).

Kuzey bölgelerinden sürgün edilen muhacirler, Mezar-ı Şerif'ten Kandahar'a, oradan Leşkerğâh'a ve en sonunda da Nersırac, Aynek, ve Çeknasur'a yerleştirilmiştir. Bu sürgünler 1931-1933 yıllarında gerçekleştirilmiş olup Nadir Han önemine denk gelmektedir. Nadir Han Türkistanlı muhacirlerin Afganistan'da en fazla baskı gördükleri dönem olmuş, muhacirlerin bir çoğu Rus aleyhtarı bahanesiyle hapsedilmiş, ya da sınır dışı edilmiştir (Yesevi; Yty: 53-54). Rus aleyhtarlığı bahane olsa da asıl sebep bu bölgedeki Türklerin Nadir Şah'ın devirmiş olduğu Habibullah Han'ı desteklemeleri ve İbrahim Beg liderliğinde silahlı mücadeleye girişmiş olmalarıdır. Bu davranışları siyaseten Afgan Hükümeti için potansiyel tehlike olarak değerlendirilmiştir. Yönetimi ellerinde bulunduran Peştunlar kuzey bölgelerindeki demografik yapıyı devlete tehdit olarak düşünmüşlerdir.

Hanedan mensupları ve onlarla birlikte hareket eden diğer muhacirler de Nadir Han zamanında başlatılan projeye dahil edilerek, Puşt-i Rud denilen bölgenin Nadeli mevkesine yerleştirilen hanedan mensuplarına ve diğer muhacirlere aile başına 30'ar Cerip toprak verilmiştir. Bu yörenin toprağı tuzlu ve çorak olduğu için tarıma fazla elverişli değildi. Çünkü bu yöre bir sürgün bölgesi olup, tarıma kazandırılmaya çalışılan topraklardan oluşuyordu. Toprağın verimsizliği ve özellikle hanedan mensuplarının çiftçilik ile hayvancılığı iyi bilmemeleri, hanedan mensuplarının bir kısmının bu toprakları terk ederek kendi imkânları ile Kâbil'e veya Hilmend'in merkezi Leşkerğah şehrine gidip, oralarda hayatlarını sürdürmek mecburiyetinde kalmalarına sebep olmuştur (Buhârî;1999:47). Bu gelişmelerden sonra hanedan mensupları farklı vilâyetlere dağılmak zorunda kalmıştır. Büyük bir çoğunluğu Kâbil'de olmak üzere Hilmend ve farklı vilâyetlerde yaşamaya başlamışlardır.

Son zamanlara doğru (1975 civarı) Emîrin çocuklarına Afgan vatandaşı olma hakkı verilmiştir. Vârislerin başvurusu üzerine bir kanun hazırlanmış ve Afganistan'da doğup büyüyen vârisler geç de olsa Afgan vatandaşlığına alınmışlardır (Azmi;2002).

Hiçbir siyasî faaliyette bulunamayan hanedan mensuplarının tek dikkate değer çalışmaları, Encümen-i Buhâra adıyla kurmuş oldukları bir dernektir. Buhâra muhacirlerinin çocuklarının eğitimsiz kalmamaları için çocuklara özel ders verilmiş ders verilen yerlere öğrenci velilerinin de gelmesiyle beraber bu muhacirler arasında bazı diyaloglar başlamış ve bir dernek kurma fikri ortaya atılmıştır.

Bir süre sonra Encümen-i Buhâra adında bir dernek kurulmuştur. Bu derneğin yardım sandığı sayesinde fakir olan kişilere yardım edilmiş ve okula gidemeyen öğrencilere maddî yardım yapılmıştır. İlk başlarda eğitim ve sosyal dayanışma amaçlı kurulan bu derneğin başına Âlim Han'ın çocuklarından birisi olan Said Mansur Âlimî getirilmiştir.

Dernek, haftada bir gün toplanarak konferanslar yoluyla muhacirler arasında vatan ve memleket duygularının gelişmesi için çalışmalarda bulunmuştur. Zaman geçtikçe katılımlar ve etkinlikler artmış, dernek tiyatro çalışmalarına da başlamıştır. Kalabalık bir seyirci kitlesi önünde bir oyun sergilenirken, Buhâra millî kıyafetleri içinde ve elinde Buhâra'nın bayrağı olan birisinin sahneye çıkması seyircileri coşturmuştur. Yaşanan duygusal atmosferden etkilenen seyirciler Buhâra lehinde sloganlar atmıştır. Buhâra'ya karşı duyulan bu sevgi ve hassasiyet dönemin hükümeti tarafından duyulduğunda dernek başkanı Mansur Âlimî sorguya çekilerek, davranışlarının kanunsuz olduğu söylenmiştir. Ayrıca halk arasında bu derneğin faaliyetlerine katılanların tutuklanacağına dair haberler yayılmıştır. Böylece Buhâra muhacirleri, derneğin faaliyetlerine katılmaktan kaçınmaya başlamışlardır. Üyelerin zarar görmesini istemeyen dernek başkanı Mansur Âlimî baskılardan çekindiği için 1958 yılında bir süreliğine Mekke'ye gider, başkanlığa kardeşi Abdulkebir Azmi getirilir. Fakat o da fazla bir faaliyette bulunamaz ve 1959 yılında üyelere ait bilgiler herkesin gözleri önünde yakılarak dernek dağıtılır (Âlimi- Azmi; 2002).

Hanedan mensuplarının kaderi Afganistan'ın iç siyasî gelişmelerinden doğrudan etkilenmiştir. 1933 yılında öldürülen Nadir Şah'ın yerine geçen oğlu Zahir Şah, 17 Temmuz 1973 günü Başbakan Muhammed Davut Han, tarafından devrilmiş ve ülkede cumhuriyet ilân edilmiştir. Sol ideolojiye inanan Hafızullah Emin'in düzenlediği bir darbeye Davut Han devrilince 27 Nisan 1978'de Afganistan Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. Babrak Karmal'in muhalifleri ile mücadele edebilmek için Rusları davet etmesi üzerine, 24 Aralık 1979 gecesi Sovyet birlikleri Afganistan'a girmişler ve iktidarı Babrak Karmal kanalıyla Ruslar ele geçirmiştir. Bu tarihten sonra Afganistan'da iç savaş patlak vermiştir (Saray;1981:161-197) Yaşanan iç savaş tüm Afgan vatandaşları gibi hanedan mensuplarını da etkilemiştir. İç savaş sonucunda Afgan halkı, İran ve Pakistan'a sığınmak zorunda kalmışlardır. Hanedan mensupları güneyde oldukları ve Türkiye'ye gitme ihtimali oldukları için Pakistan'a sığınmak zorunda kalarak buradan dünyanın birçok ülkesine dağılmışlardır. Afganistan içinde dağılan aile bir kez daha parçalanmış ve bu sefer ülkeler arası bir ayrılık söz konusu olmuştur.

Afganistan'da siyasî ve ekonomik sıkıntılar yaşayan hanedan mensupları, kültürel açıdan da ciddi sıkıntılar yaşamışlardır. Muhacir olmanın verdiği psikolojik sıkıntılar bir yana hanedan mensupları Afganistan'da Özbekçeyi tamamen unutarak dil ve kültür açısından Tacikleşmişlerdir (Hatunoğlu;2015:141). Gerçi Mangıt hanedanının Tacikleşme süreci çok önceleri başlamıştı. Fakat bunlar Özbekçeyi de anlıyor ve konuşabiliyorlardı. Fakat Afganistan'daki hayatları boyunca, devlet dilinin ve çevrelerinin Taciklerden oluşması nedeni ile Özbekçe tamamen unutulmuş, hanedan mensupları yalnızca Farsçayı konuşur olmuşlardır.

Abdulkebir Azmi'nin aktardığına göre Âlim Han çocukları ile Özbekçe ve Farsça konuşmasına karşılık daha çok Farsça konuşurdu. Ailesinde bu durum söz konusu olmasına karşın başkaları ile Özbekçe konuşurdu. Hanedan mensuplarının Tacikleşmesindeki en önemli sebep Buhâra Emîrlerinin, Badahşan, Hisar ve Dervaz gibi Taciklerin olduğu bölgelerden evlenmeleridir. Tacikler ile evlilik teşvik edildiği için, hem Farsça saraya girmiş hem de doğan çocukların fiziksel özellikleri değişmiştir.

Özellikle Âlim Han'dan sonra, Afganistan'da doğup büyüyenler Özbekçeyi tamamıyla unutmüşlardır. Hanedan mensupları kadar olmasa da genel olarak Mangıt Boyu'nda bir Tacikleşme söz konusudur.¹¹ Hanedan mensuplarını tanıyan kişiler ile yapılan görüşmelerde de hanedan mensuplarının Afganistan'daki hayatlarında Özbek kimliğini kabul etmedikleri anlaşılmaktadır. 1990 yıllarda Özbekistan'ın bağımsız bir ülke olarak ortaya çıkması, hanedan mensupları arasında Özbek milli hissini yoğunlaşmasına neden olmuştur.

Hanedan Mensuplarının Günümüzdeki Sayısı ve Türkiye'ye Gelişleri

Âlim Han'ın 18 erkek 16 kız olmak üzere toplam 34 tane çocuğu olmuştur. Erkek çocuklarının sahip oldukları evlat sayısı 2018 yılı itibarıyla 102 kişidir. Bunlardan 51'i kız, 51'i erkektir (Padidar;1385:3).¹² Erkeklerin ismi şöyledir; Said Sultan, Said Şah Murat, Said Rahim (Özbekistan'da vefat etmiştir), Said Ömer (ABD'de vefat etmiştir), Said Murat (Arabistan'da vefat etmiştir), Said İbrahim (Almanya'da vefat etmiştir), Said Abdurrahim (Türkiye'de vefat etmiştir), Said Arif (Arabistan vefat etmiştir), Said Fettah (Almanya'da vefat etmiştir), Said İbad (Türkiye'de yaşıyor), Said Mansur (Türkiye vefat etmiştir), Said Abdulhadi (Türkiye'de yaşıyor), Said Gaffar (Türkiye'de vefat etmiştir), Said Abdulkebir (Azmi) (Türkiye'de vefat etmiştir), Said Hacı (Türkiye'de vefat etmiştir), Said Can (Mehmet) (Almanya'da yaşıyor), Said Satar (Türkiye yaşıyor), Said Abdulrauf (Hollanda'da yaşıyor). Âlim Han'ın Afganistan'da doğan çocuklarından Said Ömer, Said Arif ve Said Murat Türkiye'ye gelip

11 Mangıt hanedanının Tacikleşmesi hakkında bkz, Bahtiyar Kerimov,, "Özbeklerin Mangıt Kısımının Tarihi ve Milli Düşünceleri" *XII. Türk Tarihi Kongresi (12-16 Eylül 1994)*, Kongreye Sunulan Bildiriler, Cilt I,I Ankara, T.T.K. Yayınları., 1994, s.417- 418.

12 Bu röportajda Âlim Han'ın Afganistan'a gelişi, ölümü ve hanedanın günümüzdeki temsilcileri hakkında bilgi verilmiştir. Diğer güncel bilgiler bizzat yapılan görüşme ile derlenmiştir.

Türk vatandaşlığına geçmemiştir. Bu üç oğlu ve Özbekistan'da kalan üç oğlu dışındaki bütün oğulları Türk vatandaşlarıdır. Türk vatandaşlığına geçmeyip daha öncesinden farklı ülkelere giden oğulları dışında Türk vatandaşı olup da başka ülkelere göç edenler de olmuştur. Said Satar yakın dönemde kendi imkanları ile Pakistan'dan Türkiye'ye gelmiştir. Kız çocukları da Pakistan, Afganistan, Arabistan, Almanya ve Türkiye gibi ülkelerde yaşamaktadırlar Ruslar tarafından esir tutulan ilk üç oğlu çocuk sahibi olacak kadar yaşamalarına rağmen hiç birinin çocuğu olmamıştır, ya da bu hususta bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Afganistan'da meydana gelen iç savaş dolayısıyla çok sayıda Afgan vatandaşı dünyanın dört bir tarafına dağılmıştır. 1982 yılında hanedan mensuplarına Pakistan'dan gelen bir habere göre, Pakistan'a geldikleri takdirde, Türkiye'ye gelme şansı elde edebileceklerdir. Bunun üzerine Pakistan'a gelerek 1983 Ağustos ayında bakanlar kurulu kararı ile Türkiye'ye getirilmişlerdir. Getirildikleri Adana'da, dönemin valisi tarafından karşılanmışlar ve gördükleri ilgi karşısında çok sevinmişlerdir. Adana'dan Gaziantep'e getirilerek buraya iskân edilmiş olup, her aileye düşük faizle ev verilmiş ve geçici maaş bağlanmıştır. Cumhurbaşkanı Kenan Evren döneminde getirilen göçmenleri en fazla etkileyen olay, gelişmelerden kısa bir süre sonra vatandaşlık hakkı elde edebilmeleridir. Zira uzun süre Afganistan'da vatandaşlık hakkı elde edemeyen hanedan mensupları kendilerine Atatürk portresi ve bayrak dağıtıldıktan sonra: "Sayın analar, babalar! Bu bayrak bayrağımız bu toprak vatanımızdır" sözünden çok etkilenmiş ve içlerinden bazıları dayanamayarak ağlamıştır (Azmi 2002).¹³

Hanedan mensupları, kendi beyanları doğrultusunda Türkiye'den son derecede memnundurlar. "İnanın ki biz Türkiye'de gördüğümüz yakınlığı hiçbir yerde görmedik. Şayet babam hayatta olsaydı ve Buhâra Devleti babamı davet etseydi, Türkiye'de gördüğümüz yakınlığı orada göremezdik" (Azmi 2002) sözleri hanedan mensuplarının Türkiye Devleti ve Türk milletinden duyduğu memnuniyeti özetler niteliktedir. Hanedan mensuplarının en kalabalık olarak yaşadıkları yer Türkiye olmuştur. Bu anlamda buluşma merkezleri Türkiye olup, kendi aralarında reis olarak tanıdıkları ve reisliğinde ittifak halinde oldukları kişi ölümüne kadar Ömer Han olmuştur. Çünkü Âlim Han vasiyetinde kendi

13 17/03/1982 tarih ve 2641 sayılı, Afganistan'dan Pakistan'a sığınan Türk soylu göçmenlerin Türkiye'ye kabulü ve iskanına dair kanun çerçevesinde Afganistan'da mülteci durumundaki Türk soylu göçmenler 1982 yılının yaz aylarından itibaren Kayseri, Hatay, Tokat, Şanlı Urfa ve Gaziantep gibi illere iskan edilmişlerdir. Mangıt Hanedanı'na mensup olanlar ile Buhâralı muhacirler Gaziantep iline yerleştirilmişlerdir. Buhâra Emirliği'ne mensup olanlar ile ilgili kanun maddeleri için Bkz. <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/584.html>, 15 03 2009. Getirilen göçmenlerin hepsi farklı Türk boylarına mensup olup, Kırgız, kazak, Türkmen ve Özbek boylarından oluşmakta idi. Devlet tarafından kendilerine geçici maaş bağlanan, ev ve tarla verilen bu göçmenlerin arasında Türk soylu olmayan kimse bulunmamaktadır. Türkiye'ye getirilen Afgan göçmenler hakkında bkz, Ensar Göçmez, *Afganistan'dan gelen Göçmen Özbeklerin Sosyo-Kültürel ve Dini Hayatları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Hatay İli Ovakent Beldesi Örneği)* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi S.B.E, Konya 2009.

yerine Ömer Han'ı veliaht ilân etmiştir (Azmi:2002 - Ömer Alimi: 2005) Onun ölümünden sonra hanedanı temsil eden bir isim üzerinde uzlaşma olmamıştır.

Hanedan mensuplarının Âlim Han'ın ölümünden sonra karşılaştıkları en olumlu siyasî gelişme Özbekistan'ın bağımsızlığına kavuşması olmuştur. Çünkü Özbekistan'ın, dolayısıyla Buhâra'nın Rus işgalinden kurtulması Âlim Han'ın en büyük dileği olmuştur. Vasiyetnamesinde de zikrettiği gibi Buhâra'nın bir gün bağımsızlığa kavuşacağına olan ümidini hiç kaybetmemiştir. Özbekistan'ın bağımsızlığı, dilek ve temennilerden ziyade, Âlim Han'ın gerçek anlamda anlaşılıp itibarının iade edilmesi sürecini başlatması açısından da çok önemli bir gelişme olmuştur. Rusların etkisi ile kendi oğlu tarafından bile halk düşmanı ilân edilen Âlim Han, bağımsızlık sonrası sadece günahları ile değil günah ve sevapları ile değerlendirilmeye başlanmıştır.

Hanedan mensuplarının Özbekistan Devleti ile her ne kadar hukuki bağları olmasa da, sahip oldukları tarihi ve gönül bağı sayesinde hak ettikleri itibarı görmeye başlamışlardır. Meselâ bağımsızlığın hemen ardından sonra meydana gelen bazı olaylar hanedan mensuplarının resmi anlamda itibar gördüklerini ortaya koymaktadır. Bu süreci hanedan mensuplarının Özbekistan Devleti'nin bağımsızlığını kutlamak için yolladıkları bir mektup başlatmıştır. İlgili mektupta şu ifadelere yer verilmiştir:

Bağımsız Özbekistan Devleti'nin Başkanı Özbekistan Halkının Lideri Muhterem İslam Kerimov'a !

Eski ve köklü ana Türkistan'ımızın 130 yıllık istibdat işkencesinden kurtulup, özgürlük bayrağını kaldırmasının ikinci yıl dönümünü kutlamaya hazırlanmaktayız. Bu günü bağımsızlığa değer veren dünyanın diğer halkları da beklemekte, atalarımızın ve evlatlarımızın ruhu şad olmaktadır. Bu sene kökleri Türkistan'da olan halklar için, medeni ve tarihi arzularının gerçekleştiği gündür. Bildiğiniz gibi 73 yıl önce tıpkı şu sene 1920 yılının 1 Eylülünde bizim babamız Buhâra Emîri Said Âlim Han'ın din ve ilim diyarı vatanının baskıncıların eline düşmesiyle mecburen terk etmişti. Bundan sonra muhterem babamız, hanedan mensupları da, bizimle beraber olan vatandaşlarımız da bir arzu ile yaşadık: Vatan bağımsızlığını görmek. Bu istekte, hissimizin, dilimizin ve dinimizin mücadelesi bir an olsun durmamıştır. Birçok kurbanlar verildi. Bu dileğine kavuşmayanlar gözü açık şekilde öldüler. Yaradan'a hamd ve senalar olsun ki, bugünkü Özbek vatandaşları yanında bize de bu tarihi olayı nasip etti.

Sayın Cumhurbaşkanı Hazretleri!

İşte bu kutlu olayda, Buhâra eski Emîri'nin dışarıda doğan ve vatan hasreti ile yaşayan evlatları olan bizler, uzun ömürlü olması dileğiyle, şahsen sizi, sizin şahsınızda bağımsızlık bayrağını kaldıran milletimizi kutlamaya cüret ettik. Ülkemizdeki bağımsızlık güneşinin daima

parlamasını dileriz. Biliniz ki dışarıdakilerin her birinin evinde ve kalbinde sizler ile birlikte bayramı kutlamaktadır. İnşallah parlak ve müreffeh büyük devlet olma yolunda yaptıklarınız sonuç verir ve vatandaşlarınız ikballi olur.

Kutlamalarımızı kabul edip halka ulaştırmanız ümidiyle bu başvuruyu yaptık. Dışarıdaki vatandaşlar ve Buhâra Eski Emîri Âlim Han adına onun çocukları. Gaziantep – Türkiye (Halk Sözü; 1993)¹⁴.

Âlim Han'ın oğulları tarafından gönderilen ve resmi niteliğe sahip bir gazete tarafından neşredilen bu mektup sayesinde, hanedan mensupları ile Özbekistan Devleti arasında olumlu gelişmeler meydana gelmiştir. Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov bu mektuba binaen, hanedan mensuplarına bir mektup yollamış ve onları Özbekistan'a davet etmiştir. Birkaç yıl öncesine kadar, Sovyetlerin dağılmasını beklemek ne kadar büyük bir iyimserlik ise, hanedan mensupları için böyle bir fırsatın doğması, o derece gerçekleşmesi zor bir ihtimal idi. İslam Kerimov imzalı mektupta şu ifadelere yer verilmiştir:

Buhâra Eski Emîri Said Âlim Han'ın Çocuklarına,

Değerli Vatandaşlar! Özbekistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının ikinci yıl dönümü münasebetiyle göndermiş olduğunuz tebrik nameniz için yürekten teşekkür ederim. Vatana özlem ve saygı duyguları ile yoğrulmuş mektubunuzda zikredilen 1 Eylül 1920 tarihinde Buhâra Devleti'nin mahv edilişi hakkındaki hatırlatmalar bizi çok etkiledi. Allahın kerameti ve adaletine bakınız ki, aradan 71 yıl geçtikten sonra köklü ve cefalı vatanımızda yeni bir bağımsız devlet olan Özbekistan Cumhuriyeti kuruldu. Bu şanlı olay sizinde belirttiğiniz gibi temelini Türkistan'dan alan bütün halklar için tarihi medeni arzulara kavuşma günüdür.

Dışarıda bulunan bütün vatandaşlarımızın Azatlık Bayramı'nı bir kez daha kutlamama izin veriniz. Ülkemizin kapıları sizler için daima açıktır. Hepinize işlerinizde başarı, ömürlerinize bereket ve ailelerinize huzur diliyorum.

Bu mektuptan sonra hanedan mensuplarından bir kısmı Özbekistan'a gitme şansı bularak ilk kez babalarının memleketini ziyaret etme imkânına kavuşmuşlardır. Bu geziye katılanlardan biri olan Abdulkebir Azmi (2002) yaptıkları ziyareti şöyle anlatmaktadır:

İslam Kerimov'un daveti üzerine 1993 yılında Buhâra'ya gittik. Babalarımızın ve dedelerimizin yaşadığı toprakları görmeyi çok arzu ediyorduk. Oraya gittikten sonra Özbekistan Devleti tarafından bize bir araba tahsis edildi. Böylece biz Semerkand ve Buhâra'yı gezme

¹⁴ Bu mektubun altında Âlim Han'ın o tarihlerde hayatta olan ve Türkiye'de yaşayan çocuklarından, Said İbrahim Han, Said Rahimhan Han, Said Hadi Han, Said İbat Han, Said Kebir Han, Said Mansur han, Said Hacı Han ve Said Rauf' Han'ın isimleri bulunmaktadır.

şansı bulabildik. Tirmiz'e, Afganistan sınırına kadar giderek kutsal yerleri gezdik. İnsanlar ile sohbet edebilme imkânına eriştik. 25 günlük yolculuktan sonra Türkiye'ye döndük.

Biz Özbekistan'a gitmeden önce bizim ile ilgili gazetelerde haberler yayınlanmış, bizim ve babamın fotoğrafları gazetelere çıkmıştı. Oraya ulaşıncaya gazetelere haber olduk. Hatta televizyonda konuşma fırsatı bile bulduk. Gazeteciler ve bazı dergilerdeki yazarlar ile konuştuk. Halk çok büyük ilgi ve sevgi gösteriyordu.

Bize Özbekistan'da kalabileceğimizi söylediler. Biz çifte vatandaş olma şartı ile kalabileceğimizi söyledik. Biz Türk Cumhuriyeti vatandaşı Özbek Türküyüz deyince, onlar da; "Böyle olmaz, sizleri kabul edersek burada doğmuş olan Rusları da çifte vatandaşlığa kabul etmemiz gerekecek. Kanunen bu hakka sahip olurlar. Sizi sadece Özbekistan vatandaşı olarak kabul edebiliriz" dediler. Bizim en kötü günümüzde Türkiye bize iyilik yapıp, yardım elini uzattığı için biz Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığından çıkamayacağımızı bildirdik.

Bu olumlu hava, hanedan mensupları arasında psikolojik ve fikri manada olumlu gelişmelere neden olmuştur. Sürekli duydukları fakat bir türlü yaşayamadıkları gönül ve kültür bağları bu davet ve akabinde gerçekleşen ziyaret sayesinde somut bir hale dönüşmüştür.

Âlim Han ölümüne kadar, Ruslar tarafından yurtlarından edilen diğer Türkistanlı muhacirler gibi vatan özlemi ile yaşamıştır. Onun ölmeden önce Afgan devlet adamı Ahmet Şah'a söylediği: "Afganistan'a gelişime 23 yıl oldu. Bu gurbet süresince başımdan çok musibetler geçti. Fakat vatan özlemi bir an olsun kalbimi terk etmedi. Vatan özlemi ile yaşadım ve vatan özlemi ile ölüyorum" (Hayitov- Rahmanov;2004:37) sözleri, duyduğu vatan hasretini göstermesi açısından dikkat çekici olduğu kadar bir vasiyet niteliğindedir.

Bağımsızlık sonrası meydana gelen olumlu gelişmeler Âlim Han'ın mezarının Buhâra'ya nakledilmesi fikrinin tartışılmasına neden olmuştur. Elimizde bulunan gerçek vasiyette Âlim Han'ın böyle bir beyanata yoktur. Fakat Âlim Han'ın çocukları babalarının kendilerine cenazesinin taşınmasını vasiyet ettiğini söylemektedirler. Abdulkebir Azmi'nin bir gazetede verdiği beyanatta da Âlim Han'ın cenazesinin Buhâra'ya taşınmasından bahsedilmektedir. Azmi'nin aktardığına göre Âlim Han ölürken oğullarına şöyle bir vasiyette bulunmuştur: "Siz şehzadesiniz, Buhâra halkının dertleri ile ilgilenin ve ben öldüğümde beni emanet olarak defnedin". Buhâra bağımsızlığına kavuştuğunda benim cenazemi oraya nakledin (Padidar;1385:7). Âlim Han'ın cenazesinin Buhâra'ya taşınması vasiyetinin gerçekleştirilmesi gibi manevi bir vazifeyi yerine getirme hususiyeti taşısa da, bu olayın gerçekleşmesi Âlim Han ve hanedanın itibarının iade edilmesi anlamına gelmesi açısından tarihi bir önem taşımaktadır.

Sonuç

Âlim Han, Bolşeviklere karşı yürüttüğü savaşı kaybederek Buhâra'dan Afganistan'a gitmek zorunda kalmıştır. Buhâra'dan çıkarken ailesini kendisi ile götürmemiş Afganistan'da iken Buhâra Halk cumhuriyeti yetkileri tarafından ailesi yanına gönderilmiştir. Âlim Han Afganistan'da vefat etmiştir. Kendinse karşı karalama propagandası yürütülmüştür. Âlim Han, öldükten sonra hanedan mensupları Afganistan'ın değişik yerlerine dağılmışlardır. Uzun süre Afgan vatandaşı olmayan hanedan mensupları büyük sorunlar yaşamıştır. Afgan – Rus savaşı neticesinde değişik ülkelere dağılmışlardır. 1983 yılında Bakanlar Kurulu kararı ile hanedan mensuplarının büyük bir çoğunluğu Türkiye'ye getirtilip Gaziantep iline yerleştirilmişlerdir. Kendilerine bir dönem maaş bağlanmış ve ev verilmiştir. Bir kısmı buradan değişik ülkelere gitse de hanedanın büyük bir kısmı Türkiye'de yaşamaya devam etmektedir.

Kaynakça

- ÂLİM HAN Said, (1991), *Buhâra Halkının Hasreti Tarihi*, Haz., Abdussadık İrisov, Özbekistan SSC. Fen Neşriyatı, Taşkent .
- BUHÂRÎ, Said Azam (Azizi), (1999), *Niyagan-ı Ma Zinde Est*, (basılmamış el yazma eser). Afganistan.
- BURGET Fazıl Ahmet - Mehmet Seyfettin Erol, *"Afganistan Özbekleri"*, *Avrasya Dosyası* Özbekistan Özel, Sonbahar, Cilt 7, S. 3, 2001.
- EVCİ, Tevfik, (2006), *Yeni Türkistan (1927-1931)*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale.
- FITRAT, Abdulrauf, (1992), *Emîr Âlim Hanning Hukumranlık Devri*, Yay. haz. H. Marifet, Taşkent, Ozbekistan Yazuvçular Uyuşması (Minhac) Hayriye Neşriyatı.
- GÖÇMEZ, Ensar, (2009), *Afganistan'dan gelen Göçmen Özbeklerin Sosyo-Kültürel ve Dini Hayatları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Hatay İli Ovakent Beldesi Örneği)* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi S.B.E, Konya.
- HATUNOĞLU, Nurettin, "Buhâra Hanlığı'nın Son Emîri Âlim Han'ın Vasiyeti ve Hazinesi", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, S. 254, Şubat 2008, ss. 47-53.
- HATUNOĞLU, Nurettin, "Buhâra – Afganistan- Türkiye Üçgeninde Mangıt Hanedanı'nın Dil ve Aidiyet Durumu", *Bilig*, Güz 2015, Sayı 75, s. 141 (127-156).
- HAYİT, Baymirza, (1995), *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara.

HAYİTOV, Şadman - Kemal Rahmanov, (2004), *Buhâra Halk Sovyet Respublikası ve Şark Memleketleri (1920-1924 Yıllar)*, y.y, Buhâra.

KAYOĞLU, Sukuli, (1927), *Türkistan İstiklal Hareketine Karşı Buhâra Emîri* (Yeni Türkistan Mecmuasının 5-6 sayfalarından ayrı basım), Resimli Ay Matbaası, İstanbul.

KERİMOV, Bahtiyar, (1994), “Özbeklerin Mangıt Kısımının Tarihi ve Milli Düşünceleri” *XII. Türk Tarihi Kongresi (12-16 Eylül 1994)*, Kongreye Sunulan Bildiriler, Cilt I,I Ankara, T.T.K. Yayınları, ss.(417-418)

SARAY, Mehmet, (1981), *Dünden Bugüne Afganistan*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

YESEVİ, Şahabettin İsmail Şeyh Oğlu, (1984), *Türkistanning Açık Hakikatları*, (Basılmamış El Yazma Eser) Türkiye.

Sürelî Yayınlar ve Kişisel Görüşmeler

“Demi Ba Ferzendan-i Emîr-i Buhâra”, *Padidar Dergisi*, S. 17, Yıl Haziran – Temmuz 1385 (Afganistan), ss. 3-7.

Ertem, “Hüznîl Milel –i Buhâra”, *Y.T*, S. 3-4, Yıl 2, Şubat Mart 1930, ss. (33-39).

“Afganistan ve Milli Türkistan”, *Y.T*, S. 23, Ekim 1931, ss. (21-23).

Halk Sözü Gazetesi, (ÖR Aliy Kengeş ve ÖR Vezirler Mahkemesinin Gazetesi), No 170 (665) 31 Ağustos 1993.

Said Ömer Âlimi (Âlim Han’ın oğlu-2005)

Said Mansur Âlimi (Âlim Han’ın oğlu-2002)

Said Abdulkebir (Yüce) Azmi (Âlim Han’ın oğlu-2002)